

Egy ismeretlen késő középkori obszerváns ferences formulagyűjtemény két levele

Gabriele Rangoni magyarországi működésének
kezdeteihez

Lauf Judit – Molnár Antal

Egy újra felfedezett kultúrtörténeti forráscsoport: a késő középkori szerzetesi formuláskönyvek

2022-ben jelent meg Rómában, a ferences rend római történeti munkaközösségének (Fрати Editori Quaracchi, Fondazione Collegio San Bonaventura) kiadásában, a nagy múltú *Analecta Franciscana*-sorozat XIX. köteteként a magyarországi obszerváns ferences vikária, majd 1517-től provincia 16. század első felében összeállított formuláskönyveinek, pontosabban két teljes formuláskönyvnek és két kisebb formulagyűjteménynek, összesen 878 iratnak a kritikai kiadása.¹ A forrásokat őrző kéziratok közül hármat az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában, egyet pedig a Gyöngyösi Ferences Könyvtárban őriznek. A legkorábbi datált levelek 1451-ben íródtak, a legkésőbbi keltezés 1554-ből származik. A keltezett és az adatok alapján datálható levelek legnagyobb része a 16. század első másfél évtizedéből (elsősorban az 1506–1515 közötti időszakból), illetve az 1531–1535 közötti évekből maradt ránk.

¹ MOLNÁR 2022. A forrástípus rövid ismertetése magyarul: MOLNÁR 2016. Az alábbiakban ezek alapján foglaljuk össze a magyarországi obszerváns ferences formuláskönyvekkel kapcsolatos legfontosabb tudnivalókat. A kötetéről megjelent 24 recenzió közül az egyik legalaposabb és leginkább széles kontextusú ismertetést az ünnepelt írta: MONOK 2023.

A szerzetesrendi reformok mindig a szervezet központosítását jelentették, ami az írásbeli kommunikáció rendszeresebbé és formalizáltabbá tételéhez vezetett, ez a folyamat tette szükségessé a levelezőkönyvek összeállítását. A magyarországi szerzetesrendek dokumentumai között egy 14. századi ferences formulagyűjtemény mellett a 16. század elejéről egy premontrei és három pálos formulagyűjteményt ismerünk. Az egyházi intézmények közül a leginkább központosított szervezettel, legkiterjedtebb intézményhálózattal az obszerváns ferencesek rendelkeztek, egyértelmű tehát, hogy az ő írásbeli kommunikációjuk volt a leginkább sokrétű, tehát logikus módon ők használták a legtöbb levélminta-gyűjteményt is. Az obszerváns ferences adminisztratív írásbeliség magyarországi emlékeinek legközelebbi kontextusát a rend európai kéziratok dokumentációja képezi. A ferences provenienciájú kódexek és hivatalos iratok szerkezete, tartalmi és formai jellemzői Európa-szerte lényegében megegyeztek. A magyarországi dokumentáció ennek az egységes írásbeli produkciónak a szerves részét képezte. Az európai ferences formulagyűjtemények között mindössze négy önálló formuláskönyvet ismerünk, a kisebb terjedelmű levélminta-összeállításokat általában vegyes tartalmú kötetekbe másolták be, olykor csak egy-két levelet. A ferences hivatali írásbeliség alapvető irattípusai és formái korán kialakultak, a rendalapítás után rövidesen megkezdődött az egységes írásbeli kommunikációra való törekvés. A 13-14. század fordulójától kezdve maradt ránk iratminta-gyűjtemények, amelyek tematikai és szerkezeti szempontból nagyon hasonlítottak egymásra. A formuláriumok virágkora a 15. századi obszerváns reformokhoz köthető.

A nemzetközi összehasonlítás alapján egyértelmű: a magyarországi levelezésanyag a legnagyobb terjedelmű eddig megjelent ferences levélminta-gyűjtemény. A kutatás számára ismert mintegy 25 ferences formulárium anyagából összesen megközelítőleg 550 levélminta teljes szövege látott napvilágot. A 2022-ben megjelent kötetben közzétett 878 levél tehát az eddig nyomtatásban megjelent teljes európai korpusz legalább másfélszerese. A formulagyűjtemények összeállításának belső törvényszerűségei miatt olyan irattípusokról és olyan témákban írott levelekről készült másolat, amelyek az adott közösség életének jellemző és fontos részét jelentették. Emiatt a formulagyűjtemények minden más, esetlegesen fennmaradt forrásnál plasztikusabb képet nyújtanak az adott intézmény életéről. A formuláskönyvekbe sokszor eredeti dokumentumokat másoltak be, és az esetek egy részében nem törölték a konkrét adatokat. Ilyenkor a dokumentumok számos információt tartalmaznak az egyes kolostorok vagy rendtagok történetéről: rendtörténeti eseményekre, építkezésekre, adományokra, konkrét kapcsolatokra, egyes személyek pályájára vonatkozóan.

Egy obszerváns ferences formulagyűjtemény-töredék és őrzőkötetete: a késő középkori laibachi ferences könyvkötő műhely nyomában

Mint a fentiekben jeleztük, a levélminták leginkább jellemző fennmaradási módja nem a vaskos, homogén tartalmú formuláskönyvek, hanem a különböző, leginkább rendkormányzati vagy pasztorális segédkönyvekbe bemásolt néhány, legfeljebb egy-két tucatnyi levél vagy levélrészlet volt. Számos ilyen kisebb összeállítást ismerünk európai és amerikai könyvtárakból.² Ez a tanulság ösztönözte jelen írás második szerzőjét, Molnár Antalt arra, hogy a kiemelkedően gazdag magyarországi anyagot ilyen jellegű elszórt, kisebb összeállítások felkutatásával gyarapítsa. Ennek érdekében 2019 nyarán a Magyar Ferences Levéltár szóba jöhető kéziratainak, illetve a Magyar Ferences Könyvtár és a Gyöngyösi Ferences Könyvtár ősnymtatványainak és antikváinak átnézésével próbált kötetekbe bemásolt leveleket felkutatni – eredménytelenül. Sok izgalmas és a kutatás számára eddig ismeretlen (jogi, liturgikus vagy történeti) könyvbejegyzés bukkant elő, de levél, formula egyetlen egy sem.

Logikusan adódik viszont egy másik lehetőség, amely éppen a magyarországi középkori kéziratok fennmaradásának jellegzeteségei és az emléanyag kutatástörténetének sajátos iránya miatt több eredménnyel kecsegtethet. Elszórt levélformulákat, akár komolyabb gyűjtemény torzóit a hazai kódextöredék-kutatás európai viszonylatban is kiemelkedő eredményei miatt, elsősorban a régi könyvek kötéseiből kibontott fragmentumokból remélhetünk. Erre az első példa az említett kötet megjelenése után egy évvel bukkant fel. A tanulmány első szerzője, Lauf Judit 2023-ban egy ősnymtatvány kötésének makulatúrái között egy késő középkori ferences formulagyűjtemény egyetlen fólióját, annak rektóján és verzóján egy-egy ferences levelet azonosított.

Az Országos Széchényi Könyvtárban 2008-ban restaurálták azt az 1492-ben Velencében kiadott ősnymtatványt, amely Antonius Andreas *Scriptum in artem veterem Aristotelis* című művét tartalmazza (jelzete: *Inc. 224*).³ Kötése 15. századi, vaknyomásos gótikus kötés. Barkázatától megfosztott fehér (ún. nubuk) bőrből készült. Az elő- és háttábla díszítése eltérő. A háttáblája egyszerűbb, az előtábla díszítése vaknyomásos rombuszháló, melynek osztásaiba egyes bélyegzőt nyomtak. Háromféle egyes bélyegzővel díszítették a kötetet, egy ötszirmú, szabadon álló rozettával és egy stilizált, tulipánszerű, összetett, kvalitásos virágbélyegzővel. A háttábla közepére egy nagyobb rozetta került. Az Alpoktól délre eső területekre jellemzően a kötés négy ponton záródik, fehér

² Ilyen kisebb összeállításokra példák: MOLNÁR 2022, 45–49.

³ ANDREAS 1492.

bórszalaggal. A gerincre egy, feltételezhetően a gyűjteményre jellemző világos színű bőrt húztak, tintával írt címfelirattal, könyvtári jelzettel (X, későbbi jelzet: 29). Az előtáblán korabeli írásnyomok. A bőrt kemény papírtáblákra húzták, amelyeket összekasírozott makulatúrákból készítettek.⁴ A restaurálás során a kötésből 19 darab kéziratos és 8 darab, három különböző műből fennmaradt ősnymtatvány-töredéket áztattak ki (*RNyT Ősnymtatvány-töredék Gyűjtemény*: 49). Mivel a kéziratos papírtöredékek között van két pergamen kódextöredék, amelyek egy 14. századi ferences konstitúcióból kerültek ki, ezért a teljes kéziratos anyag az OSZK Kézirattárának Kódextöredék-gyűjteményébe került, és a *Fragm. B 81*-es jelzetet kapta.⁵

Az OSZK kódextöredékeit a Fragmenta et Codices Kutatócsoport dolgozza fel. A fragmentumok kodikológiai leírása nemcsak a töredékek szűken vett tartalmi és formai leírásaira szorítkozik, hanem minden másra kiterjed, ami hasznos információval szolgálhat ahhoz, hogy esetleg választ kaphassunk azokra a kérdésekre, hol írhatták és hol használhatták azokat a kódexeket, amelyekből a fragmentumok kikerültek. A makulatúráknak ebben fontos szerep jut, hiszen ezek az anyagok a könyvkötő műhelyben együtt és egyszerre voltak jelen az általunk vizsgált kódextöredékekkel. Minden papírt, amely a könyvkötő keze ügyébe került, és már meghaladottnak, értéktelen „szemétnek” ítélt, azt még alkalmasnak tartotta a kötéstáblák megerősítésére. Mivel mi az eltűnt idő nyomában járunk, esetünkben a „szemét” sok esetben a múlt megismerésének ismeretlen láncszemét, hiánypótló dokumentumát tartogatja. Ennek a fentebb említett ősnymtatványnak a sok-sok makulatúrája közül került elő az a kisméretű, szélein szakadozott papír fólió (120x105 mm), amelynek rektóján és verzóján egy-egy levél olvasható, ezek közül az egyiknek a végén egy helységnév (*e Czanadino ... Ungarie*) és egy évszám (1455) található, a szövegben pedig Kapisztrán János nevét említik. A Magyar Királysághoz köthető személy- és helységnév különösen felkeltette az érdeklődésünket. A másik levél végének szövege sajnos a papír szakadozottsága miatt hiányzik. Bastarda currens írással készült, egyhasábos írástükör (*110x80 mm), rubrikált. A két levél vizsgálata során arra a következtetésre jutottunk, hogy ez a könyvkötő által makulatúráként felhasznált papírlap egy ferences formuláriumból vagy nagyobb valószínűséggel egy vegyes tartalmú, rendkormányzati és pasztorális segédkönyvként használt kódexből való. Pontosan olyan típusú gyűjteményből, mint amilyenekben az európai formulák jelentős része fennmaradt. Jelen tanulmány

⁴ A kötés leírását Tóth Zsuzsa készítette.

⁵ A *Fragm. B 81*-es jelzetű töredék részletes kodikológiai leírása az OSZK *Fragm. B* jelzetű töredékeinek leírását tartalmazó, megjelenés előtt álló katalógusban lesz olvasható.

elsődleges célja ezeknek a leveleknek a közlése és keletkezésük kontextusának lehetséges feltárása.

Mindezek előtt azonban érdemes visszatérni arra a kérdésre, hogy hol köthették Antonius Andreas *Scriptum in artem veterem Aristotelis* című művét, amelyből a formuláriumtöredék kikerült. A kérdésre határozott válasz nem adható, mégis érdemes összefoglalni az idevágó adatokat, mert ez a formulárium lehetséges provenienciáját, illetve használati helyét megvilágíthatja. A formuláriumtöredék mellett van egy darab egy fólió terjedelmű jogi töredék. Mérete hasonló a leveleket tartalmazó fólióéhoz (130x115 mm), írástükre ugyancsak egyhasábos (*110x75 mm, szöveghiánnyal, mert a felső széle leszakadt), kánonjogi szöveget tartalmaz a súlyos bűnök alóli feloldozásokkal kapcsolatos kánoni korlátokról. Ez is 15. századi bastarda currens írással íródott, de nem a formuláriumot másoló írnok kezével. A két töredék méretének hasonlósága miatt nem zárható ki, hogy ugyanabból a kódexből való, mint a formulárium itt ismertett két levele. E két levélen és a pergamenre írt ferences konstitúción kívül a kézírásos makulatúrák között találkozunk még Gregorius Magnus *Moralia in Iob* című művével (3 duplafólió töredéke, 15. század) és Jézus Krisztus passiótörténetének kutatásra váró szövegével (1 fólió + 3 félbevágott és 2 csík duplafóliókból + 1 szélein szakadozott apró töredék egy fólióból, 14/15. század). Ezekon kívül van még egy igen kis terjedelmű, egyelőre meghatározhatatlan szövegmaradvány (1 duplafólió keskeny csíkja, 14/15. század) és 4 különböző méretű papírcsíkokon áthúzott szövegek, az egyiknek a tetején „registrum super [...]” felirattal (14/15. század). Mindebből kiviláglik, hogy gazdag és a papírok tartalmát vizsgálva széles spektrumot felölelő anyag állt a könyvkötő rendelkezésére. A kötésbe került makulatúrákat bár különböző személyek írták, mégis egységes képet sugallanak. Különösen, ha vizsgálódásunkba bevonjuk a fentebb említett őrzőkönyvet és annak possessorbejegyzéseit.

Szempontunkból figyelmet érdemel, hogy a töredékeket makulatúráként őrző könyv szerzője épp egy ferences szerzetes volt. A könyvben két, Laibachhoz (Ljubljánához) köthető possessorbejegyzés szerepel. Az egyik a *Scriptum in artem veterem Aristotelis* szövegének incipitje fölött a felső margón: „pro loco de Assumpcione Marie In Labaco 1508.” A másik ennél jóval későbbi, 17. századi beírás a címdalton: „Conventus Labacensis fratrum minorum S. Francisci Reformatorum.”⁶ A könyv kötéstáblájából kikerült kódextöredéket

⁶ A régi laibachi ferences kolostor és a hozzá tartozó Mária mennybevétele templom nem a mai helyén, vagyis az ágostonosok korábbi kolostorában és templomában, hanem a Vodnikov trg-en állt. A kolostort 1491-ben vették át az obszervánsok, könyvtára ma is az egyik legjelentősebb egyházi könyvtár Ljubljánában. KOS 1955, 29–31; MLINARIČ 2000; BOGATAJ 2023.

és makulatúrákat vizsgálva az az érzése támad a kutatónak, mintha egy középkori ferences kolostor könyveit, iratait forgatná, ahol a rendi szabályzat és formulárium nélkülözhetetlen volt. Hova kerülhetett volna máshova egy ilyen egységes ferences anyag, ha nem egy ferences kolostor könyvkötő műhelyébe. Minden rendelkezésünkre álló adatot számba és figyelembe véve kirajzolódni látszik a laibachi ferences kolostor egykori, 16. század eleji könyvkötő műhelye, és ezzel együtt bepillantást nyerünk az ott élő ferencesek által használt könyveknek, iratoknak azon szeletébe, melyeket ők maguk egy idő után nem tartottak fontosnak tovább őrizni. Talán közrejátszhatott ebben a folyamatban a könyvnyomtatás térhódítása, hiszen a kéziratok mellett – amint a tanulmány elején említettük – a műhelyben makulatúraként három ősnymotványnak a töredékei is fennmaradtak, jelezve a nyomtatott könyvek rohamos terjedését. Addig, amíg más könyvek gótikus kötésein nem sikerül azonosítani azokat a könyvkötéshez használt egyes bélyegzőket, amelyek a ferences formulatöredék őrzőkötetét díszítik, az itt elmondott nyomós érvek ellenére csak némi bizonytalansággal állítható, hogy a formulárium két levele a laibachi ferences kolostorban őrződött meg.

A levelek történeti tanulságai: Kapisztrán János és Gabriele Rangoni erőfeszítései az obszerváns reform védelmében

Mint a közel másfélezer nyomtatásban hozzáférhető ferences levélmintából világosan kitűnik, a fogalmazást segítő szövegek másolói csupán az esetek kisebb részében tartották meg a levelekben szereplő konkrét adatokat (személy- és helyneveket, dátumokat), a legtöbbször törölték, néha pedig kifejezetten megváltoztatták azokat. Amennyiben viszont ezek az információk bennmaradtak a levelekben, nagyon fontos fogódzókat nyújtanak az iratok történeti kontextusának meghatározásához. Nincs ez másképp a két levelünk esetében sem. Az első levélben két helynév (Róma és Csanád), két személynév (Kapisztrán János és egy Kristóf nevű rendtartományi komisszárius) és egy dátum (1455. szeptember 17.) szerepel, a másodikban egyetlen konkrét adat sem. Ennek ellenére a rendelkezésre álló adatok és a levelek tartalmi elemei alapján viszonylag magabiztosan meg tudjuk határozni a két dokumentum történeti hátterét, sőt szerzőjét is.

Nézzük az első levél tartalmát. A levélíró a címzettekhez sietett, majd Kapisztrán János utasítására Rómába indult, nem törődve a viszontagságokkal, szükség esetén akár a halált is vállalva; a veszélyes útra egyedül az obszerváns ferences *familia* közös java érdekében szánta el magát. Mivel küldetésének a Szentszéknél komoly tétje volt, és mindannyiuk üdvét érintette, ezért kérte:

Kapisztrán parancsa értelmében is naponta imádkozzanak a szándékára, hogy Isten teljesítse kérésüket rendjük díszére és hasznára. A misékben és a magán-imákban naponta a reggeli ima után legalább öt Miatyánkot mondjanak el, más rendeltetésű imákat halasszák el vagy erre a célra változtassák át. Szükségleteikben a rendtartomány komisszáriusa, Kristóf testvér lesz a segítségükre. A levelet Csanádról, Rácorszag határaitól és Magyarország végeiről küldte 1455-ben, Szent Ferenc stigmatizációjának ünnepén, azaz szeptember 17-én.

A keltezés és Kapisztrán említése egyértelműen elhelyezi levelünket az obszerváns ferencesek hazai és európai történetében. Kapisztrán magyarországi küldetése során Himfi Péter csanádi püspök hívására 1455. szeptember közepén ért Csanádra.⁷ Érkezése után nem sokkal, szeptember 17-én két levelet írt Rómába, egyet III. Kallixtusz pápának, egyet pedig Domenico Capranica bíborosnak, az obszerváns ferencesek protektorának. A pápához írott levelének első felében beszámolt a török veszélyről, illetve a Brankovics György szerb despota és II. Mehmed szultán között kötött békéről, és kérte felhatalmazásai megerősítését. Levelének második felében, akárcsak a bíboros-protektorhoz intézett kérelmében, az obszerváns ferencesek önállóságának megőrzéséért folyamodott.⁸ Ez utóbbit ugyanis nagymértékben veszélyeztették a konventuális rendfőnök, Giacomo da Mozzanica egységtörékvései, különösen IV. Jenő *Ut sacra* kezdetű, az obszervánsok önállóságát kimondó bullája (1446) visszavonásának érdekében kifejtett tevékenysége, illetve az új pápa tartózkodó álláspontja az obszerváns reformtörékvésekkel szemben. A küzdelmek során a rendfőnök egyenesen bullahamisítással vádolta meg Kapisztránt a Szentszéknél, akit rendtársai a vészhelyzetre való tekintettel vissza akartak hívni Itáliába az 1455. novemberi assisi nagykáptalanra (*capitulum generalissimum*). Kapisztrán hazatérése Dél-Magyarországról minden szempontból esélytelen volt, viszont az obszervánsokat fenyegető veszélyek miatt egész életművét veszélyeztetve érezte. Szorult helyzetében ragadott tollat, és írta meg hosszú és elkeseredett hangvételű levelét a pápához, amelyet életrajzírója, Johannes Hofer méltán hasonlított a legnagyobb „pápalevelekhez”: Clairvaux-i Szent Bernát vagy Sienai Szent Katalin írásaihoz, amelyekkel Európa lánglelkű szentjei a pápákat kötelességeikre emlékeztették.⁹

⁷ BÖLCSKEY II, 1924, 249–250; JUHÁSZ 1947, 40–42.

⁸ A két levél modern kritikai kiadása: GALAMB (ed.), *Correspondence II*, 2023, 218–230. A korábbi kiadások a pápához írott levelet szeptember 23-ra, a Capranica bíboroshoz írottat pedig szeptember 18-ra datálták, de az újabb kutatások mindkét levél dátumát szeptember 17-re korrigálták. Vö. PIANA II, 1979, 60–62; WADDING 1932, 328.

⁹ HOFER II, 1965, 336–344. A vitákra vonatkozó iratokra lásd: WADDING 1932, *passim ad annos* 1455–1456.

A fentebb elmondottak fényében újraolvasva levelünket teljesen egyértelmű, hogy annak szerzője nem más, mint az a szerzetes, aki Kapisztránnak a pápához és a bíborshoz írott leveleit Rómába vitte. A követségbe induló barát levele Kapisztrán (immár helyesen datált) leveleivel egyazon napon kelt Csanádon, az ő utasítására indult Rómába a rend súlyos ügyeit a Szentszéknél intézni. Ennyi információ önmagában is elégedettséggel töltheti el a kutatót, már csak azért is, hiszen ezzel az abruzzói prédikátor egyik legfontosabb leveléhez kapcsolódik a makulatúrában fennmaradt kicsiny levelünk. De ne álljunk meg itt, hanem tegyük fel a kérdést: ki lehetett Kapisztrán római követe és így a levél szerzője? Szerepel ugyanis még egy név a levélben, egy bizonyos Kristóf testvér, aki a címzetteket komisszáriusként segíteni fogja – ezt a szálát is érdemes tovább követni, ugyanis pontosan a levélíró személyéhez fog elvezetni. Kapisztrán környezetében ismerünk egy Kristófit, mégpedig későbbi életrajzíróját, Cristoforo Picinelli da Varesét, ő egyike volt annak a tizenkét fiatal barátnak, akik Kapisztránt 1451-ben közép-európai missziójára elkísérték, és akik az ekkor a Lengyelországot és Ausztriát is magába foglaló csehországi obszerváns ferences vikáriát megalapították.¹⁰ 1453-ban a boroszlói káptalanon vikáriussá választották, kulcsszerepe volt a rend lengyelországi és sziléziai expanziójában. Egy év múlva betegsége miatt lemondott, a káptalan elődjét, Gabriele Ragonit (a magyar szakirodalomban Veronai Gábort), későbbi egri püspököt és bíborost választotta meg utódjául.¹¹ Cristoforo da Varese a következő évtized végéig dolgozott Közép-Európában az obszerváns ferences misszió egyik vezéregyéniségeként.¹² A levélben emlegetett rendtartományi (pontosabban helynökségi) komisszárius minden bizonnyal ő lehetett, aki a levélíró távollétében a barátok működését irányítja.

Ezzel lényegében elérkeztünk a szerző személyéhez is. Nyilvánvaló, hogy Kapisztrán küldötte Rómába, akinek a rend súlyos ügyeiben kellett tárgyalni a pápával, bíborossal és a rendi vezetéssel, nem lehetett egy egyszerű ferences barát, hanem csakis a római közegben otthonosan mozgó, vezető beosztású szerzetes, akinek a helyettese távollétében az emlegetett fra Cristoforo, azaz a korábbi osztrák–cseh vikárius lett. Vagyis emberünk nem lehet más, mint az osztrák–cseh vikária 1454-ben megválasztott előljárója, a közép-európai misszió vezéregyénisége, Gabriele Rangoni.¹³ Rangoni 1454-ben Kapisztrán kísé-

¹⁰ Életrajza: PIAZZONI 1985.

¹¹ Ezekről az eseményekről a rendtartományi krónikák számolnak be: KOMOROWO 1888, 165–176; ABLAUFF DE RHENO 2024, 34; KALOUS, PTÁČKOVÁ (ed.), *Chronica fratrum Minorum*, 2025, 75–76.

¹² HLAVÁČEK 2011, 46–49. és *passim ad indices*.

¹³ Életrajzára lásd: DE BLASI 2016; KRISTÓF 2019. Az osztrák–cseh obszerváns ferences vi-

retében a frankfurti birodalmi gyűlésen járt, 1455 pünkösdjén részt vett az obszervánsok bolognai káptalanján, innét tért vissza a vikáriájába, amire levelének elején utalt.¹⁴ 1455 nyarán ugyanis több levelet is kapott Bolognában, amelyeket Kapisztrán számára kellett átadnia.¹⁵ Bolognából 1455. július 15-én Kapisztránhoz írott levelében ő maga is közelgő hazatéréséről tudósított. Levelének meglehetősen komplikált latinsága sok hasonlóságot mutat az általunk bemutatott és kiadott két levél sokszor konfúz és modoros fogalmazásmódjával.¹⁶ Rangoni nem maradt tehát Itáliában, hanem Bolognából hazasietett Ausztriába, majd Kapisztrán után ment a hírekkel és levelekkel Dél-Magyarországra, aki viszont azonnal visszaküldte Rómába. A sok utazás utáni újabb római út miatti fáradtságot és talán méltatlankodást érezzük a levél sorai mögött. Rangoni 1455 őszi római követségéről tanúskodnak Marchiai Jakab és Domenico Capranica bíboros 1455 decemberében kelt levelei, amelyeket a Magyarországra visszatérő Rangoninak kellett Kapisztránnak átadnia.¹⁷

A szerző, a címzettek és a levél keletkezési körülményei a második levél rejtélyét is megoldják. Az ellenségei feletti győzelmen és szerencsés hazatérésén örvendező levélíró minden bizonnyal ugyancsak Rangoni volt, míg a címzettek szintén az osztrák–cseh vikária szerzetesei, a valószínűsíthető dátum pedig 1456 áprilisa, amikor a barát Budára érkezett.¹⁸ Az 1455. novemberi assisi nagykáptalan, majd az azt követő *Illius cuius in pace* kezdetű bulla (1456. február 2.) kompromisszumos eredményeket hozott ugyan mindkét fél számára, de a konventuálisoknak tett engedmények ellenére az obszervánsok meg tudták őrizni belső autonómiájukat, ami biztosította a reform további expanziójának lehetőségét is.¹⁹ A kiindulóponthoz, vagyis a teljes beolvasztás lehetőségéhez képest ez mindenképpen komoly eredménynek számított, indokoltnak tekinthető tehát Rangoni diadalittas győzelmi jelentése rendtársai számára. Kapisztránnal többet viszont nem találkozott, hiszen a nándorfe-

---

káriát 1452-ben állította fel V. Miklós pápa, amely a lengyel területeket is magába foglalta. A nemzeti konfliktusok miatt 1467-ben önálló osztrák és lengyel vikáriák alakultak meg. HLA-VÁČEK 2011, 28–29.

¹⁴ KALOUS, PRÁČKOVÁ (ed.), *Chronica fratrum Minorum*, 2025, 79; HLA-VÁČEK 2011, 137; KRISTÓF 2019, 67.

¹⁵ HLA-VÁČEK 2011, 137–138; GALAMB (ed.), *Correspondence II*, 2023, 159, 172.

¹⁶ GALAMB (ed.), *Correspondence II*, 2023, 186. Itt mondunk köszönetet Neumann Tibornak a közölt forrás értelmezésében nyújtott önzetlen segítségért.

¹⁷ GALAMB (ed.), *Correspondence II*, 2023, 252, 254. Rangoni visszatéréséről ír még Giovanni Battista Tagliacarne is 1456. február 5-én kelt levelében. GALAMB (ed.), *Correspondence II*, 2023, 269.

¹⁸ HLA-VÁČEK 2011, 138; KRISTÓF 2019, 67.

¹⁹ SELLA 2001, 148–153.

hévári hős újlaki halálos ágyáról küldte üdvözetét Rangoninak és Cristoforo da Varesének Bécsbe.²⁰

A makulatúrából előkerült, egykori ferences formulagyűjteményhez tartozó, sérülten fennmaradt fólió tehát minden másnál szemléletesebben bizonyítja, hogy a két kutatási irány: a kódextörédek és a formuláskönyvek kutatása milyen gyümölcsöző lehet a történetírás számára, és olykor kifejezetten jelentős személyek és fontos események pontosabb ismeretéhez is hozzájárulhat. Az itt bemutatott és kiadott töredékek a magyar és európai történelem olyan jelentős személyeinek életrajzát pontosították, mint Kapisztrán János vagy még inkább a levélíróként azonosított Gabriele Rangoni. A két aprócska levél a későbbi pápai legátus, püspök és bíboros korai magyarországi tevékenységének fontos részleteit tisztázza, és kibékíti a régebbi és újabb szakirodalom között feszülő ellentétet Rangoni 1455–1456. évi magyarországi tartózkodásával kapcsolatban.²¹ Emellett a címzettek kiléte sem érdektelen, hiszen amennyiben feltételezésünk helyes, és Rangoni az osztrák–cseh vikária atyáinak írta a levelet, akkor a fólió egy olyan, formulagyűjteményt is tartalmazó vegyes tartalmú kánonjogi kéziratból származik, amelyet osztrák területen használtak, és egy ausztriai kolostorból kerülhetett később a laibachi ferencesek könyvtárába. Bízunk benne, hogy a váratlanul és véletlenül, a szerzők és remélhetőleg az ünnevelt nagy örömeire előkerült töredék további hasonló kutakodásra ösztönzi az utánunk következő kutatógenerációkat is.

Források

1.

Verende in Christo pater. Salutatione premissa. Properaveram quam cito apud vos constitui, et eciam ex Dei voluntate ac reverendissimi patris nostri fratris Iohannis de Capistrano statuta deliberacione Romam peto, expositurus, quod relinquebatur, corpusculo eciam usque ad mortem, si opus fuerit, pro communi bono tocius familie nostre, pro quo solo a me tam ardua via aggreditur²². Quod reliquum est, obsecro vos, ut apud omnes patres et fratres, qui vobiscum sunt, sicut excusatum, sic et sepe commendatum faciatis. Quia vero negotia, pro quibus mittor, gravissima sunt apud sedem apostolicam, et nostram omnium salutem concernencia, eciam ex mandato predicti patris nostri non postponatis,

²⁰ HOFER II, 1965, 416.

²¹ Vö. KRISTÓF 2019, 67–68.

²² aggreditur] aggeditur

quin cottidie specialem oracionem cantare faciatis secundum intencionem nostram, ut dominus Deus, quod iuste et honeste poscimus, elargiatur²³, quia si facere dignatur, maximum nobis donum et decus et religioni utile erit. Videtur itaque mihi, ut preter speciales oraciones²⁴ unusquisque et in missis et in suis oracionibus, saltem quinque 'pater noster' cottidie post matutinum in caritate dicatis in cruce, si vero pro alia commissione²⁵ aliique dicitis, aut ad aliam horam id transferatis, aut in hoc commutetis. Habetis venerabilem patrem et fratrem nostrum, fratrem Christophorum commissarium in provinciam, quia omnibus necessitatibus subvenit. Valete, ut obsecravi²⁶, dignemini omnes orare pro me. E Czanadino, in confinio Rassie et finibus Ungarie, in die sacrorum stigmatum beatissimi patris nostri Francisci 1455. [1455. szeptember 17.]

2.

Salvete patres, avete fratres et omnes in Cristo Ihesu dilectissimi. Congaudete, nam sospites reversi ex diuturno itinere alme pacis ramum rettulimus, gaudisque²⁷ certaminis triumphum hoste subacto reportavimus, dum et attrito pipere transeuncium nares implentur, suavitatis odore evacuato, quod falsum gestabat affectum et male blandientis viscere²⁸ propalatur versucia, quia videlicet super omnia veritas omnisque virtus, congressum²⁹ victoriam consequitur. Nunc ergo pro viribus agite et succinti³⁰ lumbos praestricis verubus, succisis importunis eloquiis, expulsis ociis, amputatis indignis affectibus ceterisque viciorum subactis impulsibus, et petre, que Ihesus Cristus est, allisis parvulis ad graciaram vos acciones querite, ad redendas eciam si referre non possumus, aus<cul>tate ad obsequia eius, qui vos liberavit a ferarum incursibus. Vos convertite domini nostri Ihesu Cristi, in eius virtute anima nostra erepta est de laqueo venancium, qui apud se precibus locum non reliquit, qui servis suis fidelibus³¹ affuit et primus in aciem propugnavit, ipsi gloria, laus, ipsi latria et pietas immensa reddatur, ne, quod absit, ingratitude tantum subsequatur officium. Obsecro vos, patres obscess[... ...]que vos fratres et leticia cordis mei p[... ...]ores sumite doc[...].

²³ elargiatur] elrargiri

²⁴ oraciones] oraciones quas

²⁵ commissione *lectio dubia*

²⁶ obsecravi *lectio dubia*

²⁷ lege gaudiis

²⁸ lege viscere

²⁹ *intellige* super congressum

³⁰ lege succincti

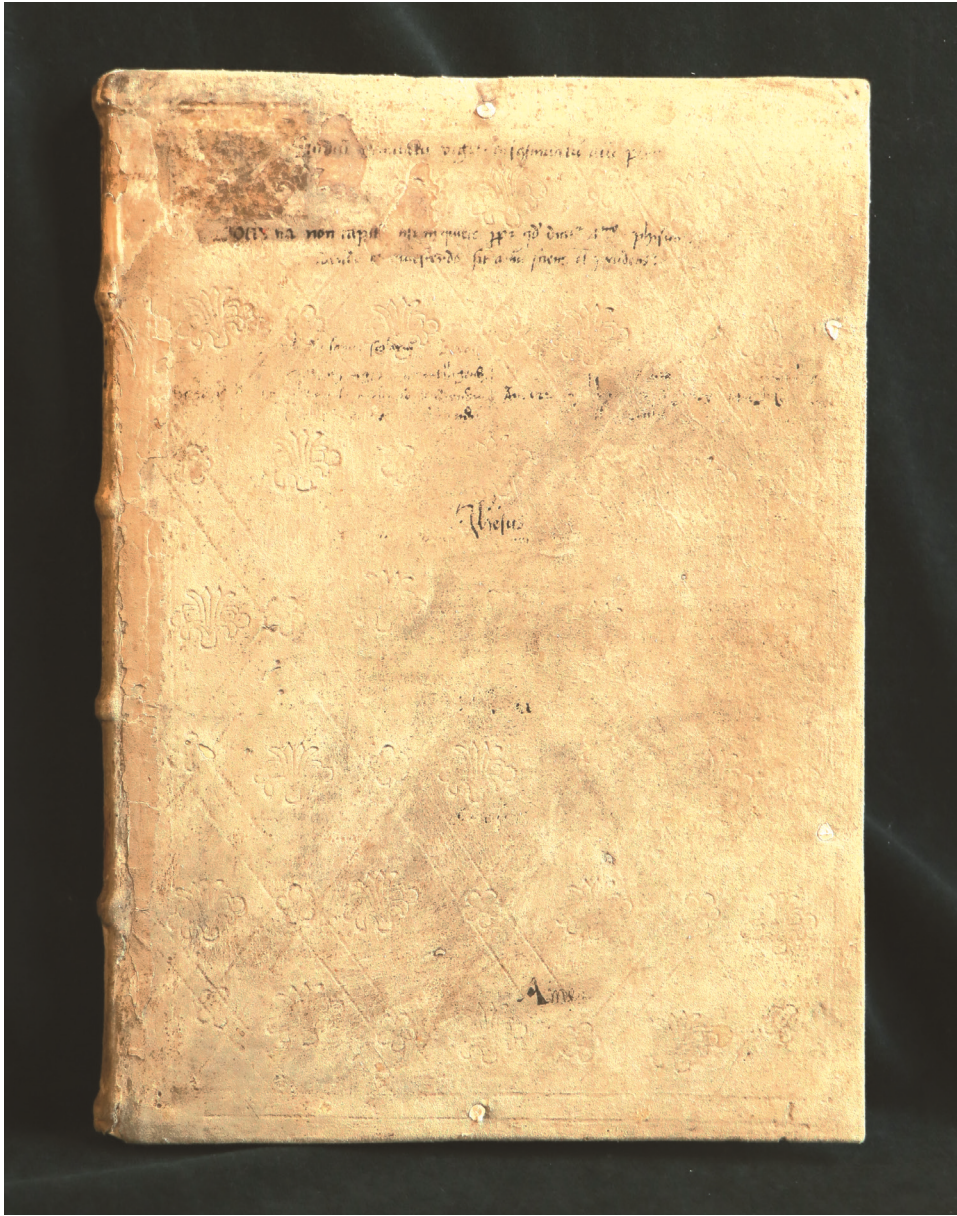
³¹ fidelibus] fideles

Hivatkozott irodalom

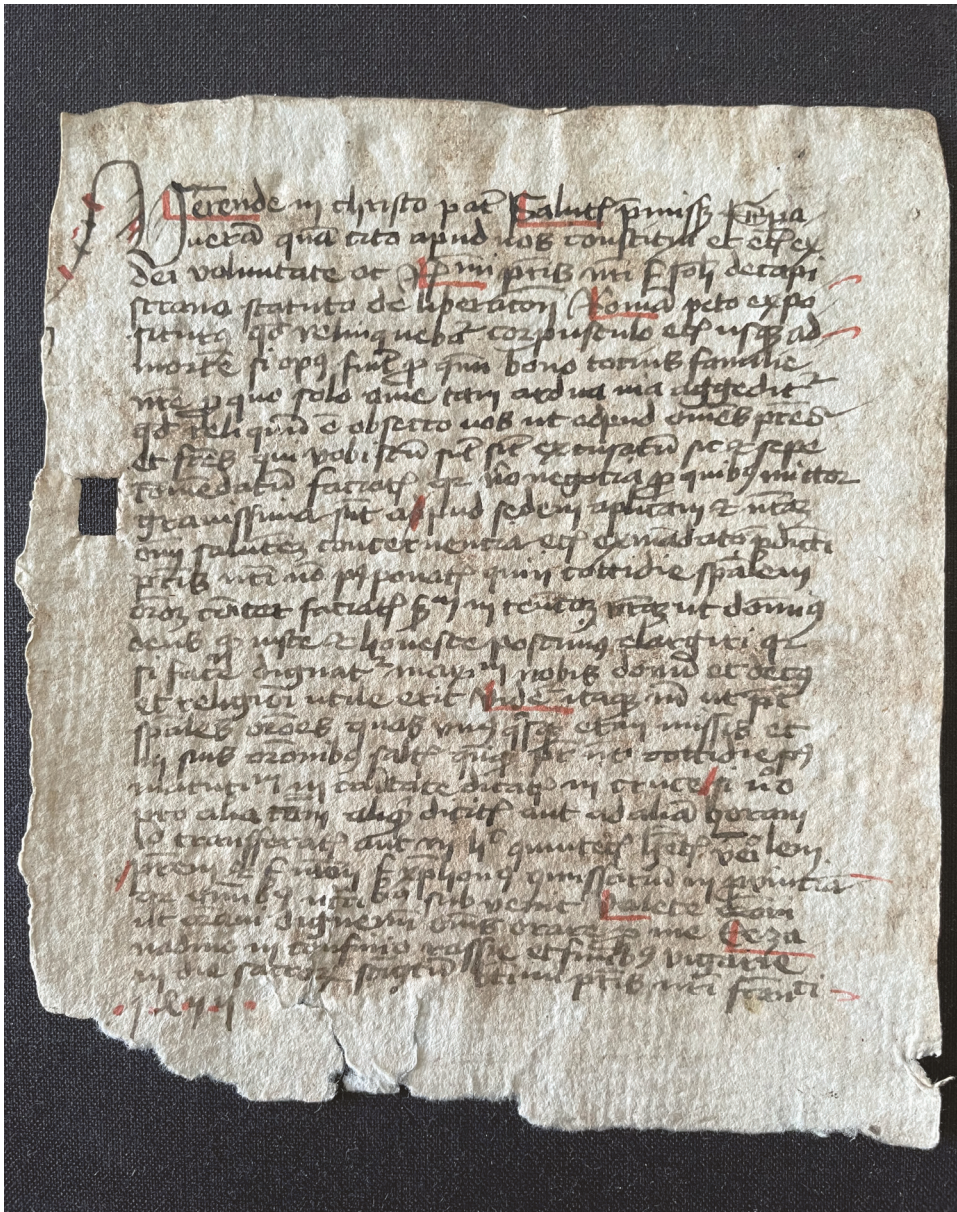
- ABLAUFF DE RHENO 2024 – ABLAUFF DE RHENO, Eberhard, *Cronica, De novella plantatione provincie Austrie, Bohemie et Polonie quoad fratres Minores de Observantia*, ed. by Antonín Kalous and Jana Svobodová, Roma, Viella, 2024 (Franciscans and Europe: history, identity, memory, 1).
- ANDREAS 1492 – ANDREAS, Antonius, *Scriptum in artem veterem Aristotelis et in divisiones Boethii*, ed. Johannes Maria Mapellus [Venezia, Bonetus Locatellus, pro Octaviano Scoto, post 3. Nov. 1492]. (CIH175, GW 1671)
- BOGATAJ 2023 – BOGATAJ, Jan Dominik, *Franciscan Library and Museum with Pinacoteca in Ljubljana = Clotho*, 5(2023/2), 151–158. <https://doi.org/10.4312/clotho.5.2.151-158>
- BÖLCSKEY 1923–1924 – BÖLCSKEY Ödön, *Capistranói Szent János élete és kora, I–III.*, Székesfehérvár, Debreczeni István Könyvnyomdája, 1923–1924.
- DBI = *Dizionario Biografico degli Italiani*, 1–, Roma, Istituto della Enciclopedia Italiana, 1960– .
- DE BLASI 2016 – DE BLASI, Guido, *Rangoni, Gabriele, detto Gabriele da Verona* = DBI 86, Roma, Istituto della Enciclopedia Italiana, 2016. [https://www.treccani.it/enciclopedia/rangoni-gabriele-detto-gabriele-da-verona_\(Dizionario-Biografico\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/rangoni-gabriele-detto-gabriele-da-verona_(Dizionario-Biografico)/) (Megtekintés: 2026. március 4.)
- HLAVÁČEK 2011 – HLA VÁČEK, Petr, *Die böhmischen Franziskaner im ausgehenden Mittelalter, Studien zur Kirchen- und Kulturgeschichte Ostmitteleuropas*, Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 2011 (Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa, 40).
- HOFER 1964–1965² – HOFER, Johannes, *Johannes Kapistran, Ein Leben im Kampf um die Reform der Kirche*, I–II, Romae, Heidelberg, Editiones Franciscanae, H. Kehrlé Verlag, 1964–1965² (Bibliotheca Franciscana, 1–2)
- JUHÁSZ 1947 – JUHÁSZ Kálmán, *A csanádi püspökség története (1434–1500)*, Makó, Szeged, Szent Gellért-Nyomda, 1947. (Csanád vármegyei Könyvtár, 42).
- KALOUS, PTÁČKOVÁ (ed.), *Chronica fratrum Minorum, 2025 – Chronica fratrum Minorum de Observantia provinciae Bohemiae, I, Medieval Observant Chronicle, 1440s–1553*, ed. by Antonín Kalous, Kateřina Ptáčková, Roma, Viella, 2025. (Franciscans and Europe: history, identity, memory, 2).
- KOMOROWO 1888 – KOMOROWO, Ioannes de, *Memoriale Ordinis Fratrum Minorum*, hrsg. von Xawery LISKE, Antoni LORKIEWICZ = *Monumenta Poloniae Historica*, V, Lwów, Nakł. Akademii Umiejętności, 1888, 1–418.
- KOS 1955 – Kos, Milko, *Srednjeveška Ljubljana, Topografski opis mesta i okolice*, Ljubljana, Kronika: časops za slovensko krajevno zgodovino, 1955.
- KRISTÓF 2019 – KRISTÓF Ilona, *Gabriele Rangone (Veronai Gábor) pályája*

Egy ismeretlen késő középkori obszerváns ferences formulagyűjtemény két levele...

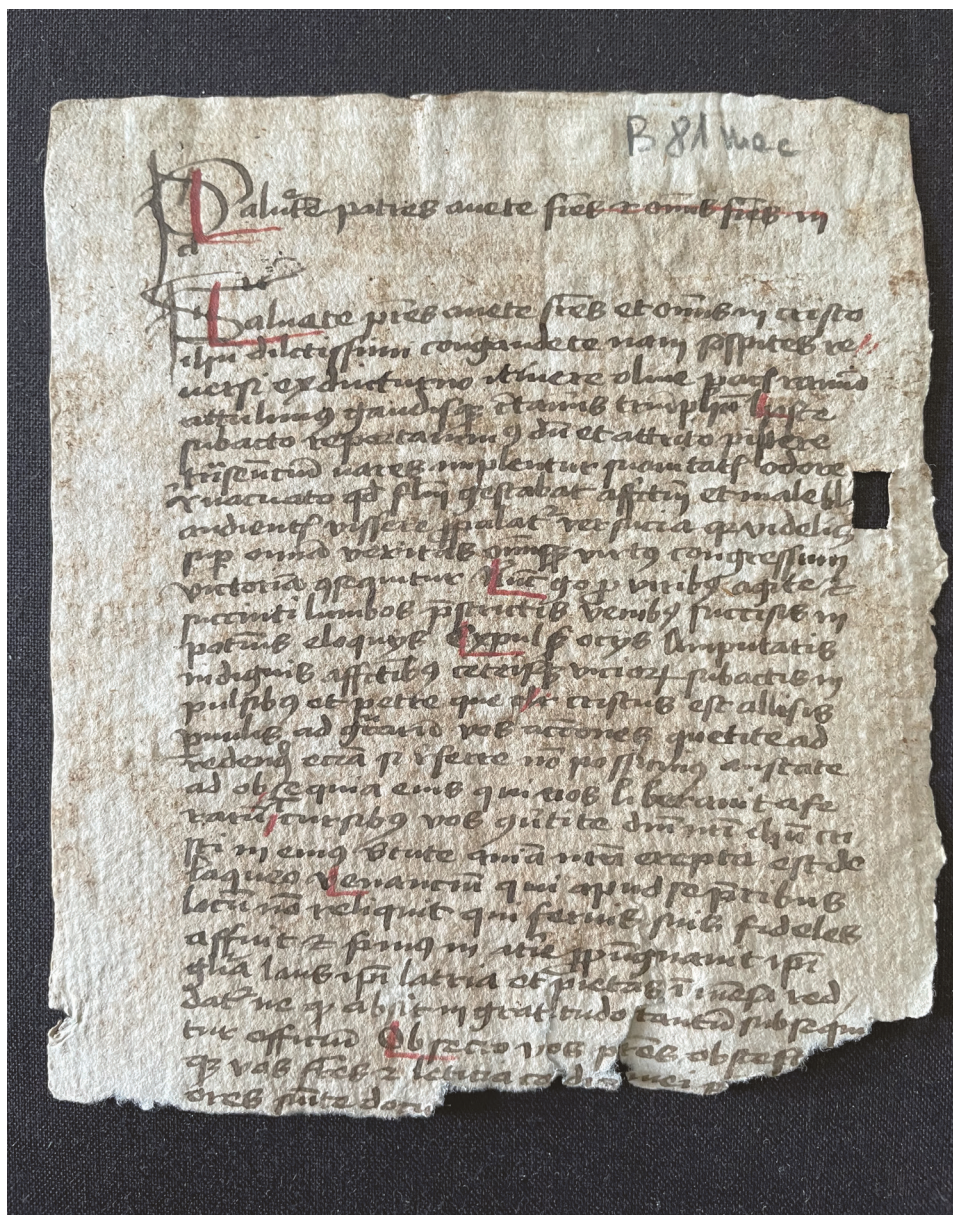
- (1410/20–1486) = *Mátyás király és az egyház*, szerk. Fedeles Tamás, Pécs, Pécsi Tudományegyetem Egyháztörténeti Kutatóközpont, 2019 (Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinquecclesiensi, 10), 65–82.
- MLINARIČ 2000 – MLINARIČ, Jože, *Frančiškanski samostan od ustanovitve okoli leta 1240 do preselitve leta 1784 = Frančiškani v Ljubljani, Samostan, cerkev in župnija Marijinega oznanjenja*, ed. Silvin Krajnc, Ljubljana, Samostan in župnija Marijinega oznanjenja, 2000, 81–148.
- MOLNÁR 2016 – MOLNÁR Antal, *Magyarországi obszerváns ferences formuláskönyvek a 16. század elejéről = Episcopus, Archiabbas Benedictinus, Historicus Ecclesiae, Tanulmányok Várszegi Asztrik 70. születésnapjára*, szerk. Somorjai Ádám, Zombori István, Bp., METEM, 2016 (METEM-könyvek, 85), 203–212.
- MOLNÁR 2022 – MOLNÁR, Antal, *Die Formelsammlungen der Franziskaner-Observanten in Ungarn (ca. 1451–1554)*, Roma, Frati editori di Quaracchi, Fondazione Collegio San Bonaventura, 2022 (Analecta Franciscana, XIX. Nova Series. Documenta et studia, 7).
- MONOK 2023 – MONOK István, *Molnár Antal, Die Formelsammlungen der Franziskaner-Observanten in Ungarn (ca. 1450–1554)*, Roma, Frati editori di Quaracchi, (Analecta Franciscana, XIX. Nova Series, Documenta et Studia, 7), XLIX. 773 p. = *Magyar Könyvszemle*, 139(2023), 133–137. <https://doi.org/10.17167/mksz.2023.1.133-137>
- PIANA 1978 – PIANA, Celestino, *Scritti polemici fra Conventuali ed Osservanti a metà del '400 con la partecipazione dei giuristi secolari = Archivum Franciscanum Historicum*, 71(1978), 339–405, 72(1979), 37–105.
- PIAZZONI 1985 – PIAZZONI, Ambrogio Maria, *Cristoforo da Varese = DBI* 31, Roma, Istituto della Enciclopedia Italiana, 1985, https://www.treccani.it/enciclopedia/cristoforo-da-varese_%28Dizionario-Biografico%29/ (Megtekintés: 2026. február 26.)
- SELLA 2001 – SELLA, Pacifico, *Leone X e la definitiva divisione dell'Ordine dei Minori (O.Min.)*, *La bolla Ite vos (29 Maggio 1517)*, Grottaferrata, Frati Editori di Quaracchi, 2001 (Analecta Franciscana, XIV).
- GALAMB (ed.), *Correspondence*, 2023 – *The Correspondence of John of Capestrano, II, Letters Exchanged during His Stay in the Kingdom of Hungary (1455–1456) and with Hungarian Recipients Beforehand (1451–1455)*, ed. by György Galamb, in coll. with Iulian Mihai Damian, Ottó Gecser, Balázs Kertész, Bp., Szeged, Research Centre for the Humanities, Institute of History, University of Szeged, 2023.
- WADDING 1932 – WADDING, Lucas, *Annales minorum seu trium Ordinum a S. Francisco institutorum*, XII (1448–1456), ed. tertia, Ad Claras Aquas (Quaracchi), 1932.

1. kép: Antonius Andreas, *Scriptum in artem veterem Aristotelis* (Velece, 1492) kötése
Budapest, OSZK Inc. 224

2. kép: Gabriele Rangoni 1. levele, Csanád, 1455. szeptember 17.
Budapest, OSZK Kézirattár Fragm. B 81 mac. 1.

3. kép: Gabriele Rangoni 2. levele, 1456 áprilisa
 OSZK Kézirattár Fragm. B 81 mac. 1.